

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.2.51

UDK 821.163.4(497.6).09 Karić E.

Primljeno: 20. 12. 2020.

Pregledni rad

Review paper

Irma Marić

U ROMANESKNOM LABIRINTU ENESA KARIĆA

*Ne odbacuj baš sve što ne možeš postići kao sve!
Mā lā yudrakugūlluhū, lā yutrakukulluhū!*
(arapska poslovice, iz romana *Bogovo roblje*)

U romansijerskom opusu Enesa Karića, koji čini pet romana – *Pjesme divljih ptica* (2009), *Jevrejsko groblje* (2011), *Slučajno čovjek* (2013), *Boje višnje* (2017) i *Bogovo roblje* (2020) – iz humanističke i islamske teološko-filozofske perspektive propituju se sklad i nesklad unutarnjeg, tj. duhovnog preobražavanja i izvanjskog uspostavljanja identiteta. U poetici Karićeve pripovjedne fikcije prepoznajemo tradiciju andrićevsko-selimovićevskog modela pripovijedanja, pri čemu duhovnost i znanje pratimo kao putokaze na životnim stazama centralnih protagonista njegovih proza. Ove dvije temeljne kategorije natkriljuju i integriraju statusne i druge posebnosti Karićevih likova u vjerodostojne strukturno-kompozicijske cjeline. A svi su oni na izvjestan način kružno povezani; objedinjuje ih jasna piščeva tendencija da njihovim životnim itinererima i djelovanjima potvrdi svoja ekumenska, interkulturalna, interreligijska promišljanja.

Ključne riječi: religija; identitet; kultura; ekumenizam; pripovijedanje; romani s tezom

Kad ti je teško, brani se sjećanjima

Romani Enesa Karića obiluju rastočenim refleksijama o skladu Knjige i čovjeka, svjetovnog i duhovnog, dojmljivim asocijacijama o sudbinskom putu – kako pojedinca, tako i kolektiva. Taj *sudbinski* put kojim hodi i književnik Enes Karić često

je egzistencijalni grč, dokazivanje sebe sebi, ali i drugome, uz snažna propitivanja kulturnih, nacionalnih, religijskih i identitetskih tema. Šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća u bosanskohercegovačkoj književnosti, o čemu piše između ostalih i Enes Duraković, dolazi do intenziviranja „bosanskohercegovačkog i bošnjačkog kulturno-identitetskog samoprepoznavanja“ (2012: 358). Na istom tragu književnost Enesa Karića apostrofira kulturalne pojave i procese identitetskog upotpunjenja bosanskohercegovačkog muslimana, Bošnjaka, osjećajući njegov puls u sebi i prenoseći ga u romaneskne strukture.

Karićevi romani uprizoruju dramatičnost postojanja i potrebu za samoodbranom od represivnih sistema (*Boje višnje*, *Bogovo roblje*) koji iskušavaju sud razuma i osjećaja u otporu historiji i zbilji. Pitanja koja čitalac postavlja uvlače ga u žrvanj tragičnog iskustva aktera. U *Bogovom roblju* (2020), romanu-hronici, stoji: „Isječeno vrijeme – to je jedno strašno vrijeme (Karić 2020: 209)“. Metafora „isječenog“ života korespondira sa simbolikom ponornice koja, nakon što joj je presječen tok, ponire pa iznova, osunčana, poteče. Prepoznajemo ga u šeherzadinskom labirintu pripovjedačkih genija poput Hume, Kulenovića, Sijarića, Andrića, Selimovića, Sušića, Ibrišimovića, Karahasana, Horozovića i drugih. Naslijeđene kulturalne i duhovne poveznice u Karićevim romanima prilika su savremenom čovjeku da prigrlji zavičaj (Hamza Humo), da se pokloni majci (Skender Kulenović), da oživi „mostove“ (Ivo Andrić), izgradi i odbrani svoju tvrđavu (Meša Selimović), prag bosanske kuće (Dževad Karahasan), da se samoprepozna (Irfan Horozović). Karićeva fikcija kaleidoskopski sklopljena u saobraženjima svih tih književnih i kulturno-identitetskih unosa uvjerljivo promovira etičko opredjeljenje za afirmaciju „srednjeg“ razumnog puta, pluralizam i traganje za znanjem u nastojanju da se uravnoteže vjera i razum:

„Nisam šehid, već preživjeli sa Lepanta. Iz tog boja takvih je malo. A, valjda sam živ da vam prenesem pouku. Možda zato, ko zna?! Kad se boj desio, vi ste bili nerazumna djeca! Ili, čak ni to! Naučite od mene! Sada! Opominjem vas razboritošću na pogibeljne posljedice: kad neiskusna ruka hvata guju otrovnicu, kad nevičan plivanju izaziva divlju rijeku, kad s uma smaknuti oponaša Ibrahim-pejgambera i poleti sam na lomaču, kad zanesenjak traga za pećinama, kojih je po zemlji mnogo, ali je Muhamed-pejgambera u samo jednoj posjetio Džibril sa prvom surom Kurana, a ni Džibril više ne svraća u pećine, niti će svraćati, jer su Božije poslanice davno objelodanjene i prenesene na listine! Knjiga je sklopljena! Slova izbrojana! Božija čuda su se desila! Sada je do nas! Do našeg razuma!“ (2016: 5)

Uputa – Čovjek

Čitanje romana Enesa Karića zaziva kontekst njegovog javnog djelovanja kao globalno prominentnog islamskog intelektualca u XXI stoljeću. Premda se u naše vrijeme sve više govori kao o postsekularnoj epohi, ipak i dalje među zapadnom inteligencijom, a u dobroj mjeri i na našim prostorima, dominiraju „neznanje o vjeri, prezir prema pobožnosti i nesposobnost da se imaginacijom prodre u proživljeno iskustvo svetog“, sve to praćeno „samodopadnim tonom kojim se oštro odbacuju duboka uvjerenja i privrženosti drugih ljudi“ (Felski 2019: 266). Prepoznajući Karića kao suštu suprotnost takvom profilu recentnog intelektualnog identiteta kao fokus poglavlja *Uputa – Čovjek* poslužit će nam esej *Priča o listu na grani* (2016c) u kojem on postavlja osnovna teološka pitanja i daje jasne odgovore „tužno“ zamišljen nad svojom i „našom“ dušom, i jastvom:

„Za mene islam, vjera kojoj pripadam, znači pobožnost prije svega. Kad god razgovaram o središnjim crtama islama, uvijek nastojim da tu vjeru sebi protumačim prije svega kao jedan veliki univerzalni poziv na pobožnost, na predanost Bogu... U mojoj porodici su me, od malih nogu, učili da je Bog taj nutarnji zavičaj svega, svih stvorenja. Mnogo godina kasnije saznao sam za islamske mistike koji su u svojim nabožnim pjesmama pjevali:

Kamen je stvorenje Božije.

Travka je stvorenje Božije.

Ja sam stvorenje Božije.

Ti si stvorenje Božije.

Sudjelovati u sudbini stvorenja Božijeg – eto, i to je pobožnost.

Zaštititi druga stvorenja od sebe – to je već moral.“ (2016c: 7)

Teško je precijeniti utjecaj svetih knjiga na književnost, a on se ponajprije ogleda u stvaralačkom razmatranju univerzalne istine o dobroti, pravdi ili čestitosti, o *pobožnosti*. Ipak, postavlja se pitanje kolizije između Božije Upute i konzumenta te Upute. Poput oštrice mača iznad naših glava svakodnevno i opasno nadvija se sumnja u iskrenu posvećenost Svetoj Riječi i čovjekov odnos spram nje. Taj nesklad između Knjige i stvora koji je proistekao iz „nametnutog (i naučenog) nepovjerenja, historijskih frustracija, kolokvijalne mržnje i nasljednih animoziteta, ali i ograničenih mogućnosti ljudske spoznaje, zaista je nesklad koji se ne da tako lahko shvatiti, niti objasniti“ (Sarić 2011). Na tragu neupitnog zalaganja za razuman, ljudski put prepoznajemo i posredovnu misiju Enesa Karića koja je u romanu-hronici *Bogovo*

roblje (2020), ali i u svim drugim njegovim književnim, esejističkim i naučnim ostvarenjima, iskazana kroz princip *dobra i mirenja* u saobraženju etičkog i estetskog smještajući Bosnu, kao ravnotežu, na raskršće Istoka i Zapada. Pri tome je uvijek u fokusu područje islamske kulture u najširem smislu koje je na „... općem akademskom planu odavno zapostavljeno, i od muslimanskih profesora, i od tzv. orijentalista, kako na Istoku tako i na Zapadu. Istina, studij islamske kulture optrajava na margini, njime se bave entuzijasti, na nemjestu i u nevrijeme, jer je diljem 20. stoljeća bilo daleko profitabilnije baviti se islamom kao politikom, islamom kao fundamentalizmom, kao radikalizmom, kao ‘pobunjenom vjerom’, koja, navodno, ne prihvata savremenost niti modernost“ (Karić 2012: 53).

Pjesme divljih ptica

Pjesme divljih ptica (2009), Karićev prvi roman, dočekan je sa iznenađenjem „da se jedan od najvažnijih članova sarajevske i bosanskohercegovačke akademske zajednice, autor mnogih djela iz teološke islamske misli, profesor od ugleda i autoriteta, odvažio napisati djelo koje, primarno, pripada književnoumjetničkom izrazu i svijetu“ (Hajdarević 2016: 412). Roman prvijenac možemo posmatrati kao ishodište kasnije prepoznatljive potrage za identitetom od davne prošlosti do bliske sadašnjosti, (samo)prepoznavanja kroz vrijeme i prostor, koje otvara prostor kulturi sjećanja. Karić individualnu ljudsku situaciju suočava sa zajedničkom sudbinom naroda kojem pripada. Njegovi junaci izmješteni iz društvenih mainstreama bivaju žrtvom vlastitog intelektualnog iščašenja, otrgnuća, nujni tumači intimne i kolektivne nevolje. Tako se od *Pjesama divljih ptica* do *Bogovog roblja* provlači pitanje „Jesu li vas u hanbiljanskoj školi učili zašto čojek priča priče?! Da čojek ne priča puk’o bi od muke ko’buha!“ (Karić 2020: 27) i odgovor “Da Mevlijin sin nije iz Mostara otišao na nauke, možda nikad ne bi saznao za Boga kao prijatelj, kao obavezu, kao zasjedu“ (Karić 2016: 6).

Karić bira pripovijedanje u Ich-formi, što nam omogućuje da sagledamo unutarnji svijet pripovjedača. Skender Humo, protagonist i narator u romanu *Pjesme divljih ptica*, sam sebe predstavlja: „Nisam raskolnik, ne volim pobune, volim različita tumačenja Kur’ana, a u poeziji tragam za metaforama o vrtovima i tišinama u njima! Volim i travke, gorke i slatke, svakakve, majka Mevlija mi je ulila ljubav prema njima. Volim i davno umrle učene ljude, neke mi je otkrivo šejh Semnani u Carigradu“ (2016: 22). Duhovni i intelektualni profil Skendera Hume identitetski je saobrazan sa Karahasanovom poetikom vrta: „Jesu li ovozemaljski vrtovi sjene što ih rajski vrt

baca na zemlju? ... U vrtu se manifestira naša sloboda jer vrt oblikujemo izborom iz onoga što nam Božiji svijet nudi, a izbor je, kao što znamo, osnovni nezaobilazni oblik slobode... Hoću reći da se u vrtu iskazuju najniži i najviši stupanj naše slobode – mogućnost da biramo i mogućnost da prevladamo prirodu i izaberemo ono što nije korisno našem opstanku nego nas oslobađa od jednakosti s pukim postojanjem. Utoliko je vrt nesumnjivo dokaz da mi u sebi imamo, da možemo imati, nešto od raja“ (Karahasan 2004: 49-50).

Iz temeljne humanističke vizure Karić propituje živu tradiciju islamske mističko-filozofske misli, sklad i nesklad unutarnjeg duhovnog preobraženja i izvanjskog uspostavljanja identiteta kroz historijsku pripovjednu fikciju. Tako postavljene koordinate narativnog imaginiranja povijesti podrazumijevaju naglašene lirske otklone koji su, općenito, jedno od distinktivnih obilježja poetike bošnjačkog romana.¹ Radnja *Pjesama* smještena je u Sarajevo posljednje decenije 16. vijeka, nakon bitke i poraza na Lepantu 1571. godine i previranja koja su uslijedila u Osmanskom carstvu, s neminovnim utjecajem na Bosnu.² Enes Karić, kao i njegovi pripovjedački prethodnici, radnje svojih romana smješta u prošlost Bosne, te sa distance, na osnovu određenih historiografskih markera, nastoji oživjeti prijelomna, turbulentna vremena, prateći rekonfiguracije ličnog, vjerskog i nacionalnog, posebno kulturnog identiteta. Povijesna matrica je fon iz kojeg progovara o bosanskom čovjeku koji je, trpeći i djelujući na vjetrometinama, dolazio do varljive slobode, za koju se uvijek i iznova morao boriti. Smještanje radnje u prošlost zapravo služi da se ciljna skupina čitalaca prepozna u istim pitanjima i problemima koji opsjedaju filozofa Hasana, umjetnika Mustafu i Skendera Humu.

Jevrejsko groblje i Slučajno čovjek

Duhovnost i znanje su vrline koje u poetičkoj genezi Karićevih romana od *Pjesama divljih ptica* pratimo kao orijentaciju na životnim stazama centralnih protagonista njegovih proza, i koje natkriljuju i integriraju statusne i druge posebnosti tih likova u vjerodostojne strukturno-kompozicijske cjeline. Svi su oni na izvjestan način kružno

¹ O poetskom diskursu u bošnjačkom romanu piše Dijana Hadžizukić u istoimenoj knjizi, osvrćući se posebno na poetski roman, specifičnosti bošnjačke duhovne tradicije, odnos subjekta i historije, te lirsku dominantu u iskazu romana. Hadžizukićeva sistematično analizira reprezentativne bošnjačke romane u kojima prepoznaje i potcrtava poetski diskurs u „subjektiviziranju pripovijednog postupka, viziji svijeta i odnosu subjekta spram historijskih događaja, elemenata iz prirodnog okruženja i temi ljubavi, kao i specifičnim mikrostilističkim i poetsko-simboličkim odlikama romana“ (Hadžizukić 2011: 7).

² Ovdje je posrijedi jasna asocijacija na roman *Tvrđava* Meše Selimovića, čija je radnja smještena u Sarajevo, poslije Hoćinske bitke i poraza, 1621. godine. Ahmet Šabo, glavni protagonist, povratnik je iz rata i buntovnik.

povezani, a objedinjuje ih jasna piščeva tendencija da njihovim životnim itinererima i djelovanjima potvrdi svoja interkulturalna, interreligijska promišljanja³ te dramu traganja za identitetom (Duraković 2012: 340). Pratimo je kao kontinuitet meditacija, introspekcija i dijaloga utemeljenih u ogromnom piščevom znanju i poznavanju religije, historije i književnosti. U prilog tome izdvojit ćemo odlomak iz romana *Jevrejsko groblje*:

„Čovjek je ponekad jedna velika vreća, puna navika, rekao nam je danas, u kasnim popodnevničkim satima četvrtoga kopačkoga dana, svećenik harekrišnarske religije, Ivan Prelog... Taman kad pomisliš da nova navika nema gdje stati, demantira te život, kao nas ovdje, u ovom rovu, u svježoj zemlji...

Dobro, Ivo, šta ti bijaše pa napusti katoličanstvo i ode u Hare Krišnu? – prošapta Hajro Pervan, zadihano. (Uplašilo me Pervanovo pitanje, došlo je iz potpune tišine, na toplom septembarskom danu.) – Ništa ja u životu nisam napustio! Nikad! – reče Ivan. – Ja samo prihvaćam što god mi se sviđi. Onako, duhovno, kao naviku, dodatnu. Malo prije sam vam pričao šta je čovjek.

Znači, duhovno se obogaćuje!

Bolje reći: ja jednu duhovnost branim drugom duhovnošću. U sebi i za sebe, bez propagande. ... Čuo sam i pitanja i odgovore, sve, razgovor Hajre i Ive je zanimljiv, nema šta! Sva Ivanova objašnjenja su me podsjetila na neke akcente iz hutbi hodže Mujkija, ljetnošnjih, ima dodirnih stvari, naličnih tačaka. Mujki je na jednom vazuu zdušno govorio kako su religije u osnovi jedno te isto ljudsko plakanje i cmizdrenje, a veoma različito brisanje suza. Postovi, obredi, klanjanja, turanja cedulja u šupljine zidova za plakanje i turbeta – sve je to veoma raznoliko čovječansko brisanje suza! Mujki je, također, odobrio da su zapadni učenjaci Pitirim Sorokin i Arnold Brescijski u pravu kad tvrde da je rat velika pogan, ali nisu u pravu kad u svojim raspravama

---

³ „Drugi i treći po redu romani *Jevrejsko groblje* i *Slučajno čovjek* fabularno su povezani, zajednički im je glavni junak a i centralna tema – mogućnosti i perspektive međureligijskog i interkulturalnog dijaloga. Ono što ih još više povezuje jeste da su to romani s teozom” (Spahić 2017: 137). Na ovom mjestu vrijedi napomenuti kako bi bilo zanimljivo otvoriti pitanje Karićevog opredjeljenja da teme kojima se decenijama posvećeno bavi u svojim naučnim istraživanjima prisposodi i u romanesknim formama. Odgovor bi se mogao tražiti u propulzivnosti književnih djela i njihovoj moći da doživljajno komuniciraju sa širim krugom čitalaca, a na tragu zapažanja da se čisto znanstveni i kulturno-historijski diskurs nerijetko „odvaja od čitalačkog doživljaja i postaje tek činjenica “obrazovanja”, čisto stvarnosno znanje“ (Zajac 2015: 54). Riječju, Karić vjeruje da recepcija književnosti obezbjeđuje djelotvorniju transformaciju životnog svijeta tematizovanog u književnom djelu u čitaočev vrijednosni sistem. Za njega „... tekst ima status suaktera: nečega što vrši utjecaj, što pomaže da se stvari dogode“ (Felski 2019: 34). Vrijedi primijetiti da Karićevo povjerenje u čitateljsko empatiziranje s književnošću podržavaju i neka novija istraživanja narativne empatije kakvo je npr. ono Suzanne Kenn (2007) s uvidom da je „fiktionalni narativni tekst znatno poticajniji okvir za empatiju nego ne-fiktionalni tekst ili izvantekstualni svijet, budući da je čitatelj lišen opreza ili odgovornosti za djelovanje koje sa sobom nose stvarne situacije“ (Paternai Andrić, Glavaš 2014: 310-311)

puštaju namisao da ratovi podmlađuju čovječanstvo. Niti je tačno, niti je istina da podmlađuju, već je svaki rat gori od prethodećeg, zato što um ljudski razmišlja svaki put gore, a gori je i zato što je ljudskog uha na zemlji sve više, pa tako raste i iznos zbog uma. Pa i svega čovjekovog. To, naprimjer, smetlja je na Zemlji sedamnaest puta više na kraju XX vijeka nego li na kraju XIX stoljeća. I to nešto govori. Opći pravac kvarenja neće stati, nabolje se neće promijeniti, gotovo ništa, ne mogu to više učiniti ni postojeće religije, današnji čovjek ne benda mnogo ni Boga ni sebe, već je zinuo kao mladi i strašno ožednjeli kosac kad mu naočita žena donese kriglu hladne vode, pa se ne zna u šta požudnije gleda, u nju ili u svježju vodu...

... A, ti, Gavrilo, koje si ti vjere?

Ako je Bog jedan, zašto me pitaš koje sam vjere?! (Karić 2011: 284)

Jevrejsko groblje naslovom aludira na tragičnu sudbinu bosanskohercegovačkih Jevreja. Glavni likovi su brat i sestra, Suada i Sadik Dobrača, protjerani, razmijenjeni i pušteni u Sarajevo preko Jevrejskog groblja. Njihova životna priča je jedna od mnogih u opkoljenom Sarajevu, ali ono što je posebno jeste Sadikova naracija kao „romaneskno poliglasje, karnevalski zbir glasova koji iz podnožja društvene scene želi preoblikovati normativni koncept političkog, religijskog, kulturološkog, društvenog, jednom riječju ukupnog nacionalnog identiteta“ (Kazaz 2016: 457). Upravo u tom kontekstu, i u romanu *Slučajno čovjek*, sada zreo mladić Sadik Dobrača javlja se kao „interkulturni i interreligijski narator“ (ibidem 460) koji „prihvata dijalog kao svoj osnovni postupak, dijalog s mrtvima, ali i dijalog o živima, što, kako se to obično slikovito kazuje, ‘u krajnjoj liniji podrazumijeva dijalog između poetike i politike’ pri čemu, u konačnici, ispada da ovakav obrt ka historiji’ na drugačiji način postavlja osu intertekstualnosti, zamjenjujući dijahronijski tekst jedne autonomne književne historije sinhronijskim tekstom jednog kulturalnog sistema” (Kodrić 2010: 30).

Boje višnje i Bogovo roblje

U autobiografski zasnovanom romanu *Boje višnje* Karić pripovijeda o teškom odrastanju i životu porodice Emina Karića⁴ i Podovke⁵, okrećući se zavičaju kao prostoru vrijednosti, kao putokazu u vremenu napasti koje vrebaju da se izrode u poniženje i gubitak dostojanstva. Karić „uspijeva, veoma impresivno, pokazati svoj svijet iz dječije perspektive i sačuvati i sebe i nas, obične čitatelje, od svake vrste ideoloških osuđivanja,

⁴ “Ako nećeš u Medresu, eno ti Vlašića pa čuvaj ovce” (2020: 578).

⁵ “Dali joj ime Podovka, za utjehu da se svojih ravnih Podova sjeća do smrt. I utješi ako može“ (ibidem).

glorifikacije, idealizacije, mržnje i falsificiranja stvarnosti“ (Maglajac 2016). Piščevo iskustvo afirmira kulturu pamćenja, rekreira kolektivnu kulturnu memoriju jednog prostora, svejdočeći o pluralizmu kulturalnih procesa, što se u historijskoj sukcesiji nastavlja i u romanu-hronici *Bogovo roblje*. Jan Assman u knjizi *Kultura pamćenja*⁶ podvlači povezanost sjećanja (odnos spram prošlosti), identiteta (politička imaginacija) i kulturnog trajanja (obrazovanje tradicije) (2005: 18). Objašnjavajući povezanost navedenih pojmova i njihovih značenja, on naglašava da: „Svaka kultura oblikuje nešto što bi se moglo nazvati njegovom konektivnom strukturom ... tvori jedan zajednički prostor iskustva, očekivanja i djelovanja, koji svojom obavezujućom snagom pruža povjerenje i orijentaciju“ (ibidem 18). Utoliko, ovaj, kao i svi ostali Karićevi romani, potvrđuje teze da se *živuća kultura* „ne može predstaviti kao ponavljanje prošlosti – ona proizvodi stalno strukturalno i funkcionalno nove sisteme i tekstove. Ali, ona mora u sebi nositi uvijek sjećanje na prošlost“ (Agić 2010: 12).

Roman *Bogovo roblje* nudi čitaocu inspirativnu životnu priču o piscu-hroničaru-Mladiću, porodici *dida* Huseina i bosanskohercegovačkom društvu šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka. Dječak, kasnije Mladić, odvaja se od Višnjeva (Travnika), srasta i odrasta u Sarajevu, s novim ljudima i novim svijetom, u čijem središtu je Medresa, „dozvoljeno-zabranjena“ škola koja ‘podvostručuje’ životni i sudbinski put. U svijetu „podnošljive teškoće nepostojanja“ (Posavljak 2020) pisac se fokusira na historijske i političke procese, i traumatična iskustva kao njihove posljedice, suprotstavljajući „velikoj priči Povijesti/Politike ... male priče i zgode o pojedincu, o individuima, o njihovoj životnoj historiji, njihovim intimnim željama, njihovim običnim, svakodnevnim, ‘malim’, ali jedino njihovim jednokratnim i neponovljivim životima“ (ibidem). Ljudsku situiranost u životnom svijetu Karić razumijeva kao dijalektiku jedinstvenosti i valencije. Pitanje identiteta je pitanje mjere između „konkretne raščlanjenosti i različitosti, višedimenzionalnosti, polisemičnosti, u kojoj čovek svoju životnu situaciju proživljava, doživljava i proba; istovremeno pak i u njenoj celovitosti i kompleksnosti koja ga spaja sa ostalima, sa onima koje ima ‘pored sebe’, ‘iza sebe’ i ‘ispred sebe’“ (Zajac 2015: 7). Suživot (konvivencija) je kod Karića u izravnoj vezi sa *etosom ilma*, upravo na način kako o tome promišlja Akbar Ahmed: „Jedno ne bi moglo postojati bez drugoga. Prvo stvara duhovne, intelektualne i kulturološke uvjete za pojavu i uspostavu potonjeg. Potreba da se dođe do Boga putem znanja, koje je ugrađeno u etos ilma, na taj način se prenosi i na

⁶ Ovdje je bitno podsjetiti se i riječi Alaide Assmann: „Kada govorimo o socijalnom i kolektivnom pamćenju ne možemo zaobići individualno pamćenje. Šta povezuje ove dvije vrste pamćenja? Počet ću s tim da smo možda kao individue „nedjeljivi“ ali nikako i sami sebi dovoljni kao jedinke ... Svako „ja“ je povezano s nekim „mi“ od kojeg je dobilo bitne osnove svog identiteta ...“ (2011: 46)

prihvatanje Božijeg stvorenja bez obzira na rasne, religijske ili klasne razlike...“ (2019: 103). S tim u vezi Karićevi su romani u potpunom saglasju sa tezom Dorothy J. Hale da „etička vrijednost književnosti leži u susretu s drugosti koju ona prinosi čitatelju“ (2009: 899), što nas opet suočava s poveznicom cjelokupnog autorovog stvaralačkog angažmana na tri plana – znanstvenom, esejističko-publicističkom i književnom – a koju prepoznavamo kao dosljedno nepristajanje da intelektualnu strogost odijeli od afektivne privrženosti.

Karić iskazuje duboku naklonost prema kulturno-tradicijskom miljeu bošnjačke kulture u novim kontekstima, ali na prepoznatljivom fonu propitivanja pozicije islama u Evropi, pri čemu je uvijek u prvom planu sudbina pojedinca na razmirjima povijesti i zrela svijest o tome da roman našeg doba prevazilazi granice historijskih činjenica, da bi ostvario složenu sliku uvjetovanosti društvenih vrijednosti i izmjena društvenih normi. Roman se tako ukazuje kao specifičan oblik zaustavljenog vremena, ne i historijskog vremenskog toka, u kojem se sabiraju i prošlost i budućnost.

Pohranjene i kaleidoskopski oživljene uspomene su ogledalca identitetskih, to jest kulturnih, stvaralačkih, uopće društvenih mijena (Spahić 2016). U tom je pogledu iznimna i kognitivna vrijednost Karićevih memoarski literariziranih sjećanja. Kao semiotički ekvivalent vjerodostojnih životnih situacija roman djeluje na njihovo „povratno dodatno formulisanje“, pri čemu „ne važi mehanički reverzibilitet realnost – delo – realnost: u delu nastaje nov kvalitet koji već kao takav postaje sastavni deo životne stvarnosti (Zajac 2015: 46). Putovanje k identitetu je putovanje prema sebi, omogućeno zahvljujući osebjnosti Karićeve reprezentacije autobiografskog iskustva koja uključuje cijelu širinu i strukturiranost vanjskog i unutarnjeg svijeta, pri čemu ponovno prizivanje nije nekakvo ponavljanje sada već odsutne stvarnosti, već obrnuto, uvijek novo prikazivanje raspoloživo za komunikaciju sa (svakim) komunikacijskim prezentom. U tom smislu *Bogovo roblje* je fiktionalna autobiografija i društvena hronika, svijet u tekstu i svijet teksta⁷, koji svjedoči o etičkoj i estetičkoj samobitnosti stvaralačkog čina (“usud je svih sjećanja to da se moraju izmisliti”) kao ovjerodostojenja punoće, unutarnje rasprostranjenosti, pluraliteta i raznorodnosti života. Jednako vrijedi za, na početku spomenuti, labirintski romaneskni kontinuitet bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti kojemu se Enes Karić bezuslovno priključuje ovjeravajući svoje mjesto među našim najznačajnijim živućim romanopiscima.

⁷ Ovom svojom osobinom Karićevi romani transcendiraju manihejski isključivu logiku – opis ili naracija, forma ili sadržina, reprezentacija ili imaginacija – koja nas, kako rezignirano zapaža Antoine Compagnon, primorava da se sudaramo sa zidovima i borimo sa vjetrenjačama. A pri tom književnost je mjesto između, mjesto gdje se kroz zidove prolazi (Compagnon 2007).

IZVORI

1. Karić, Enes (2016), *Pjesme divljih ptica*, treće izdanje, Tugra, Sarajevo
2. Karić, Enes (2011), *Jevrejsko groblje*, Tugra, Sarajevo
3. Karić, Enes (2013), *Slučajno čovjek*, Tugra, Sarajevo
4. Karić, Enes (2016b), *Boje višnje*, Tugra, Sarajevo
5. Karić, Enes (2020), *Bogovo roblje*, Tugra, Sarajevo
6. Karić, Enes (2016c), *Tužne rasprave (eseji crtice, intervjui, nekrolozi, prikazi)*, El-kalem – Dobra knjiga, Sarajevo

LITERATURA

1. Agić, Nihad (2010), *Književnost i kulturalno pamćenje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
2. Ahmed, Akbar (2019) *Putovanje u Evropu: islam, imigracija i identitet*, El-Kalem, Sarajevo
3. Assmann, Aleida (2011), *Duga senka prošlosti (kultura sećanja i politika povesti)*, Biblioteka XX vek, Beograd
4. Assmann, Jan (2005), *Kultura pamćenja, Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica
5. Compagnon, Antoine (2007), *Demon teorije*, AGM, Zagreb
6. Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
7. Felski, Rita (2019), *Granice kritike*, Meandarmedia, Zagreb
8. Hadžizukić, Dijana (2011), *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, Slavistički komitet, Sarajevo
9. Hajdarević, Hadžem (2016), "Roman o vrtležnoj zemlji Bosni", pogovor, u: Enes Karić, *Pjesme divljih ptica*, Tugra, Sarajevo
10. Hale, Dorothy J. (2009), "Aesthetics and the New Ethics: Theorizing the Novel in the Twenty-First Century", *PMLA*, Vol. 124, No. 3, 896-905.
11. Kahrović-Posavljak, Amila (2020), "Junaci tuđeg doba", *Oslobođenje*, 19. 8. 2020.
12. Karahasan, Dževad (2004), *Knjiga vrtova*, *Connectum*, Sarajevo
13. Karić, Enes (2012), *Minhenska godina*, Dobra knjiga, Sarajevo
14. Kazaz, Enver (2014), "Izbjeglička nada između dva groblja", pogovor, u: Enes Karić, *Jevrejsko groblje*, Tugra, Sarajevo

15. Kenn, Suzanne (2007), *Emathy and the Novel*, Oxford University press, Oxford
16. Kodrić, Sanjin (2010), *Književna prošlost i poetika kulture*, Slavistički komitet, Sarajevo
17. Maglajac, Mirsad (2016), recenzija, u: Enes Karić, *Boje višnje*, Tugra, Sarajevo
18. Peternai Andrić, Kristina, Zvonimir Glavaš (2014), "Identitet i narativna empatija. Koncept Suzanne Kenn", u: *Kultura, identitet, društvo – europski realiteti*, Zbornik radova I. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa (Osijek, 20. – 21. Ožujka 2013), Odjel za kulturologiju – Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku / Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Osijek – Zagreb, 306-318.
19. Sarić, Safet (2011), "Čemu tendencija odbijanja", izlaganje na Naučnom skupu „Miroљjubivi suživot – uzajamno poštovanje prema Svetim knjigama“, Mostar, 16. 2. 2011.
20. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
21. Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse – studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla
22. Zajac, Peter (2015), *Pulsiranje književnosti*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad

IN A ROMANESQUE MAZE OF ENES KARIĆ

Summary:

In the romancer magnum opus of Enes Karić, consisting of five novels – *Pjesme divljih ptica* (2009), *Jevrejsko groblje* (2011), *Slučajno čovjek* (2013), *Boje višnje* (2017) i *Bogovo roblje* (2020) – questions arise from humanistic and Islamic theological-philosophical perspective considering harmony and disharmony from the internal, that is, spiritual transformation and external establishing of the identity. In the poetics of Karić's narrative fiction, we can recognize the tradition of Andrić-Selimović model of narration, where we can follow spirituality and knowledge through road signs of central protagonists of his prose. These two fundamental categories rise over and integrate status and other special features of Karić's characters into believable structural-compositional units. And all of them are somehow spherically connected; they are united by the author's tendency to use their life actions to verify his ecumenical, intercultural and interreligious thoughts.

Keywords: religion; identity; culture; ecumenism; narration; novels with a thesis

Adresa autorice
Authors' address

Irma Marić
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka
irma.maric@unmo.ba